

ΣΤΑΤΙΣΤΙΚΕΣ ΕΙΔΗΣΕΙΣ ΠΕΡΙ ΚΡΗΤΗΣ ΤΟΥ ΤΕΛΟΥΣ ΤΟΥ 16^{ΟΥ} ΑΙΩΝΑ

Στὸν κώδικα 918 τῆς Μαρκιανῆς Βιβλιοθήκης τῆς Βενετίας (Mss. Ital. Cl. VII, ἀριθ. 918/8392) F^ο 90r κ. ἐξ., ὕστερα ἀπὸ τὸν κατάλογο τῶν 100 πόλεων τῆς Κρήτης, πὺν δημοσίεψα στὸν προηγούμενο τόμο (I A' σ. 277 κ. ἐξ.) τῶν «Κρητικῶν Χρονικῶν» ἀναφέρονται διάφορες στατιστικὲς πληροφορίες, σχετικὲς μὲ τὴ διοικητικὴ διαίρεση τῆς Κρήτης τὸ 16. αἰῶνα, μὲ τὰ φρούρια, τὰ χωριά καὶ τὸν πληθυσμὸ τῆς.

Δὲν ἀναφέρεται στὸ χειρόγραφο πότε σταχυολογήθηκαν οἱ εἰδήσεις αὐτές. Ἐπειδὴ ὅμως στὸ f 92r ἀναφέρεται ὅτι ἡ ἀπογραφὴ ἔγινε, ἅμα ἔλαψε ἡ ἐπιδημία τῆς πανούκλας τοῦ 1592, ἡ ὁποία, ὅπως μᾶς εἶναι γνωστὸ ἀπὸ τὴν ἔκθεση τοῦ Πασκουαλίγκο (βλ. Μνημεῖα Κρητικῆς Ἱστορίας τόμ. III, Ἡράκλειο 1953, σ. 64 κ. ἐξ.) βᾶστηξε μέχρι τὸν Ἰούλιο τοῦ 1593, συμπεραίνω πὼς ἡ ἀπογραφὴ πὺν δημοσιεύεται ἔδῳ ἔγινε τὸ 1593 ἢ τὸ 1594.

Οἱ εἰδήσεις αὐτές ἔχουνε ἐνδιαφέρον γιὰ τὴν Κρήτη τοῦ τέλους τοῦ 16. αἰῶνα, σ' ὅτι ἀφορᾶ τὴ διοικητικὴ διαίρεση τοῦ νησιοῦ καὶ τὸν πληθυσμὸ του καὶ γι αὐτὸ ἀξίζει νὰ δημοσιευτοῦν. Σχετικὰ μὲ τὸ ζήτημα τῆς διοικητικῆς διαίρεσης τῆς Κρήτης κατὰ τὴ Βενετοκρατία, ἡ ὁποία διατηρήθηκε, σχεδὸν ἡ ἴδια, μέχρι σήμερα, ἐπιφυλάσσομαι νὰ πραγματευθῶ στὴν ἔκδοσή τοῦ Καστροφύλακα. Ἐδῳ περιορίζομαι νὰ ἀναφέρω ὅτι :

Οἱ Βενετοὶ μόλις ἔγιναν κυρίαρχοι τῆς Κρήτης, τὴν ὁποίαν ὀνόμαζαν Regno (Βασίλειο) ἐφαρμόσανε σ' αὐτὴ τὸ διοικητικὸ σύστημα τῆς Μητροπόλεως τους. Διαίρεσαν τὸ νησί σὲ ἔξι sestieri (διαμερίσματα), ὅπως διαιροῦντανε καὶ ἡ Βενετία, καὶ ἔδωσαν σ' αὐτὰ τὶς ἴδιες ὀνομασίες τῶν sestieri (συνουκιῶν) τῆς Βενετίας.

1) Τὸ sestiere Canaregio' περιλάμβανε τὶς τοῦρμες (πὺν ἔγιναν ἔπειτα Καστελιανίες) : Σητεία, Γεράπετρα, Λασιθι, Μεραμπέλο.

2) Τὸ sestiere San Marco' περιλάμβανε τὶς τοῦρμες : Μπελβεντέρε, Πεδιάδα, Πεζοκούναβα (περιοχὴ Πεζῶν - Κουνάβων).

3) Τὸ sestiere San Croce' περιλάμβανε τὶς τοῦρμες : Μονοφάτσι, Καινούργιο, Πυργιώτισσα.

4) Τὸ sestiere Castello' περιλάμβανε τὶς τοῦρμες : Ἀπάνω Σύβριτος (Ἀμάρι), Μυλοπόταμο καὶ Ἄριο (ἢ Ἄγριο).

5) Τὸ sestiere San Paolo' περιλάμβανε τὶς τοῦρμες : Κάτω Σύ-

βριτος (Ἅγιος Βασίλειος), Καλαμώνας (ἐπαρχ. Ρέθυμνου) καὶ Ψυχρὸ (Ἄποκόρωνας).

6) Τὸ sestiere Dorsoduro περιλάμβανε τὶς τοῦρμες: Κουφὸς (ἀνατολ. τμήμα ἐπαρχίας Κυδωνίας), Κίσσμος καὶ Ἄρνά (Σέλινο).

Ἡ διοικητικὴ αὐτὴ διαίρεση βάσταξε ὡς τὸ 14. αἰώνα, ὅποτε ἡ νῆσος διαιρέθηκε σὲ 4 territori (διοικητικὲς περιφέρειες), ποὺ ἀντιστοιχοῦν:

I. Στὴ διοίκηση τῆς Σητείας, μὲ ἔδρα τὴν πόλη τῆς Σητείας, στὴν ὁποία περιλαμβανότανε ὁλόκληρη ἡ σημερινὴ ἐπαρχία Σητείας μὲ τὰ 53 (κατὰ τὸν Καστροφύλακα) χωριά της καὶ ἡ Καστελανία τῆς Γερά πετρας μὲ ἔδρα τὸ Καστέλι τῆς Γεράπετρας καὶ τὰ 18 χωριά της.

II. Στὴ διοίκηση τοῦ Χάντακα μὲ ἔδρα τὴν πόλη τοῦ Χάντακα, ποὺ ἦτανε καὶ πρωτεύουσα ὅλης τῆς Κρήτης. Ἡ διοίκηση τοῦ Χάντακα εἶχε 8 καστελανίες:

1) Τὴν Καστελανία τοῦ Μαλεβιζίου μὲ ἔδρα τὸ Καστέλι Μαλεβιζίου, ποὺ ἦτανε κοντὰ στὸ σημερινὸ χωριὸ Κεραμούτσι. Εἶχε τὴν ἔκταση τῆς σημερινῆς ὁμώνυμης ἐπαρχίας περίπου καὶ ἀριθμοῦσε 34 χωριά, σύμφωνα μὲ τὴν ἀπογραφὴ τοῦ Καστροφύλακα (1583).

2) Τὴν Καστελανία Καινούργιου (Nuovo), μὲ ἔδρα τὸ Καστέλι Καινούργιου, ποὺ τὰ ἑρείπιά του σώζονται πάνω καὶ δυτικὰ ἀπὸ τὸ σημερινὸ χωριὸ Καστέλι Καινούργιου. Εἶχε 58 χωριά καὶ καταλάμβανε τὴν ἔκταση τῆς σημερινῆς ὁμώνυμης ἐπαρχίας.

3) Τὴν Καστελανία Μπελβεντέρε μὲ ἔδρα τὸ Καστέλι Μπελβεντέρε, ποὺ ἦτανε πάνω στὸ λόφο «Κάστελος», κοντὰ στὸ σημερινὸ χωριὸ Καστελιανὰ Μονοφατίου. Περιλάμβανε ὁλόκληρη τὴν σημερινὴ ἐπαρχία Βιάννου καὶ μέρος τῆς ἐπαρχίας Μονοφατίου. Εἶχε 70 χωριά, σύμφωνα μὲ τὸν Καστροφύλακα.

4) Τὴν Καστελανία Μεραμπέλου μὲ ἔδρα τὸ Καστέλι Μεραμπέλου, ποὺ ἦτανε πάνω στὸ λόφο τοῦ Ἁγ. Νικολάου, τῆς σημερινῆς πρωτεύουσας τοῦ Λασιθίου. Εἶχε τὴν ἔκταση τῆς σημερινῆς ὁμώνυμης ἐπαρχίας καὶ ἀριθμοῦσε 20 χωριά.

5) Τὴν Καστελανία Πεδιάδας μὲ ἔδρα τὸ Καστέλι Πεδιάδας. Εἶχε 98 χωριά καὶ τὴν ἔκταση τῆς σημερινῆς ὁμώνυμης ἐπαρχίας.

6) Τὴν Καστελανία Τεμένους μὲ ἔδρα τὸ Καστέλι Τεμένους, πάνω ἀπὸ τὸ σημερινὸ Κανλι Καστέλι. Εἶχε τὴν ἔκταση τῆς σημερινῆς ὁμώνυμης ἐπαρχίας καὶ 52 χωριά.

7) Τὴν Καστελανία Bonifacio μὲ ἔδρα τὸ Καστέλι Μονοφατίου ποὺ ἦτανε στὸ σημερινὸ χωριὸ Τσιφουτὶ Καστέλι τῆς ἴδιας ἐπαρχίας. Ἡ ἔκτασί της ἦτανε ἡ ἴδια μὲ τὴν ἔκταση τῆς σημερινῆς ἐπαρχίας Μονοφατίου, ἐκτὸς ἀπὸ ἓνα τμήμα πρὸς τὰ ἀνατολικά, ποὺ ἀνῆκε

στὴν καστελανία Μπελβεντέρε, ὅπως εἶπα παραπάνω· εἶχε 111 χωριά.

8) Τὴν Καστελανία τῆς Πυργιώτισσας (Priotissa) μεῖ ἔδρα τὸ Καστέλι Πυργιώτισσας, ποῦ ἦτανε στὴν ἀριστερὴ ὄχθη τοῦ Γέρο Ποταμοῦ, κοντὰ στὸ Τιμπάκι. Καταλάμβανε τὴν ἔκταση τῆς σημερινῆς δμώνυμης ἐπαρχίας καὶ εἶχε 22 χωριά.

Στὴ Διοικητικὴ περιφέρεια τοῦ Χάντακα ἀνῆκε καὶ τὸ ὄροπέδιο τοῦ Λασιθιοῦ, δηλαδὴ ἡ σημερινὴ ἐπαρχία Λασιθίου. Δὲν ἀποτελοῦσε ὅμως καστελανία, τουλάχιστο στὰ τελευταῖα χρόνια τῆς Βενετοκρατίας, ἀλλὰ ἐξαριτώντανε ἀπευθείας ἀπὸ τὴν κεντρικὴ διοίκηση τοῦ Χάντακα, ἀφοῦ, ὕστερα ἀπὸ τὴν καταστροφὴ του, ἀνῆκε κατὰ κυριότητα στὸ Δημόσιο.

III. Στὴ διοίκηση τοῦ Ρέθυμνου μεῖ ἔδρα τὴν πόλη τοῦ Ρέθυμνου. Εἶχε 3 καστελανίες :

1) Τὴν Καστελανία Μυλοπόταμου μεῖ ἔδρα τὸ Καστέλι Μυλοπόταμου, ποῦ ἦτανε στὴ θέση τοῦ σημερινοῦ Πανόρμου. Εἶχε τὴν ἴδια ἔκταση μετὰ τὴ σημερινὴ δμώνυμη ἐπαρχία καὶ 72 χωριά, σύμφωνα μετὰ τὶς πληροφορίες τοῦ Φραγκ. Μπασιλικάτα.

2) Τὴν Καστελανία Ἀμαρίου (τὴ βυζαντινὴ Ἀπάνω Σύβριτο) μεῖ ἔδρα τὸ Καστέλι Ἀμαρίου, ποῦ ἦτανε στὴ θέση τοῦ σημερινοῦ χωριοῦ Θρόνος τῆς ἴδιας ἐπαρχίας. Εἶχε 58 χωριά κατὰ τὸν Μπασιλικάτα καὶ καταλάμβανε τὴν ἔκταση τῆς σημερινῆς δμώνυμης ἐπαρχίας. Καὶ

3) τὴν Καστελανία τοῦ Ἀγ. Βασιλείου (Κάτω Σύβριτος) μεῖ ἔδρα τὸ Καστέλι Ἀγ. Βασιλείου, ποῦ ἦτανε ὅπου τὸ σημερινὸ δμώνυμο χωριό. Ἡ Καστελανία Ἀγ. Βασιλείου εἶχε τὴν ἔκταση τῆς σημερινῆς ἐπαρχίας καὶ 65 χωριά κατὰ τὸν Μπασιλικάτα.

IV. Στὴ διοίκηση τῶν Χανίων μεῖ ἔδρα τὰ Χανιά. Εἶχε 4 Καστελανίες :

1) Τὴν Καστελανία τοῦ Ἀποκορώνου μεῖ ἔδρα τὸ χωριὸ Καστέλι Ἀποκορώνου, ποῦ ἦτανε κοντὰ στὸ σημερινὸ χωριὸ Καλύβες τῆς ἴδιας ἐπαρχίας. Εἶχε τὴν ἔκταση τῆς σημερινῆς ἐπαρχίας Ἀποκορώνου καὶ 50 χωριά κατὰ τὸν Μπασιλικάτα.

2) Τὴν Καστελανία Κισάμου μεῖ ἔδρα τὸ Καστέλι Κισάμου, ποῦ διατηρεῖ τὸ βενετσάνικο ὄνομα Καστέλι. Εἶχε τὴν ἔκταση τῆς σημερινῆς δμώνυμης ἐπαρχίας καὶ 118 χωριά κατὰ τὸν Μπασιλικάτα.

3) Τὴν Καστελανία Σελίνου μεῖ ἔδρα τὸ Καστέλι Σελίνου, ποῦ ἦτανε στὴ σημερινὴ Παλιόχωρα Σελίνου. Εἶχε τὴν ἔκταση τῆς σημερινῆς δμώνυμης ἐπαρχίας καὶ 59 χωριά κατὰ τὸν Μπασιλικάτα.

4) Στὴ διοίκηση τῶν Χανίων ὑπαγότανε καὶ ἡ περιφέρεια τῶν Σφακίων, ἡ ὁποία ὅμως δὲν ἀποτελοῦσε Καστελανία. Εἶχε ἰδιότυπη διοίκηση. Διοικούντανε ἀπὸ Προβλεπτή, εὐγενῆ, βενετσάνο ἀπὸ τὰ Χα-

νιά, ὁ ὁποῖος εἶχε τὴν ἔδρα του στὸ Καστέλι, ποῦ ἦτανε κοντὰ στὴ Χώρα Σφακίων.

Ἡ περιφέρεια τῆς περιοχῆς τῶν Χανίων, δηλαδὴ ἡ σημερινὴ ἐπαρχία Κυδωνίας ὑπαγότανε ἀπ' εὐθείας στὴ διοίκηση τῶν Χανίων ὅπως καὶ ἡ περιοχὴ τοῦ Ρέθυμνου, ἡ σημερινὴ ἐπαρχία Ρεθύμνης, ὑπαγότανε ἀπ' εὐθείας στὴ διοίκηση τοῦ Ρέθυμνου. Ἡ πρώτη εἶχε 63 χωριὰ στὴ δικαιοδοσία της καὶ ἡ δεύτερη εἶχε 80.

Ὁ πληθυσμὸς τῆς Κρήτης στὰ τελευταῖα χρόνια τῆς Βενετοκρατίας ἦτανε γύρω στὶς 200.000 κατοίκους. Ὁ Ἰάκωβος Φοσκαρίνι στὰ 1579 ἔκανε λεπτομερῆ ἀπογραφή, ὅπως γράφει στὴν ἔκθεσή του (Μαρκιανὴ Βιβλιοθήκη, Mss. Ital. Cl. VII, ἀριθ. 631α/7476, fo 70r) καὶ βρῆκε ὅτι ἡ Κρήτη εἶχε 1070 χωριὰ καὶ 219.000 κατοίκους¹.

Ὑστερα ἀπὸ 4 χρόνια, δηλαδὴ τὸ 1583 ὁ Καστροφύλακας, ποῦ οἱ πληροφορίες του εἶναι θετικὲς καὶ ἀναμφισβήτητες, μᾶς λέει στὸ περίφημο Λίβρο του ὅτι: Ὁ Χάντακας μὲ τὴν περιφέρειά του, δηλαδὴ ὁ σημερινὸς νομὸς Ἡρακλείου, τὸ Μεραμπέλο καὶ τὸ Λασίθι, εἶχε 90179 κατοίκους (Pietro Castrolifaca, Libro de Informattion κλπ., Μαρκιανὴ Βιβλιοθήκη, Mss. Ital. Cl. VI, ἀριθ. 156/6005, K. 105).

Ἡ Σητεία μὲ τὴν περιφέρειά της εἶχε 22 312 κατοίκους (K. 140).

Τὸ Ρέθυμνο μὲ τὴν περιφέρειά του εἶχε 45.646 κατοίκους (K. 177) καὶ

Τὰ Χανιά μὲ τὴν περιφέρειά τους εἶχαν 48788 κατοίκους (K. 240). Δηλαδὴ ἡ Κρήτη τὸ 1583 εἶχε συνολικὰ 206.914 κατοίκους.

Ὁ Ἰω. Μοτσεινίνο, μετὰ ἀπὸ 6 χρόνια, δηλαδὴ τὸ 1589, ἀναφέρει, ὅτι ἡ Κρήτη εἶχε 1087 χωριὰ καὶ 208.000 κατοίκους (βλ. Μνημεῖα Κρητικῆς Ἱστορίας τόμ. I σ. 12).

Τέλος τὸ δημοσιευόμενο ἔγγραφο ἀναφέρει πληθυσμὸ τῆς Κρήτης 203.123.

¹) «...Vi sono Casali 1070, per la descrizione, ch' ho fatto fare più minutamente è stato possibile. vi sono anime 219.000 in tutti li territori fra quali de fattion sono 55545, il resto donne, putti et genti inutili, di q(ue)ste in Città sono 9618, et nelli territori il restante; di tutti questi 26693. sono obligati al serv(iti)jo d(e)lla Galera, et 33349 hanno obligo di angaria alle fabbriche, et 10691, sono descritti nelle ordinanze...».

(Biblioteca di S. Marco di Venezia, Mss. Ital. Cl. VII, αριθ. 918/8392)
Fo 90r.

*Se bene per la publica fama delli nomi delle quattro Città che f. 90r
hoggi sono nell' Isola di Candia si potrebbe far di meno di farne
mentione, tutta uia per render menuto conto d' ogni particolar di
quel Regno, hò uoluto notar qui sotto no(n) solo nomi di esse Cit-
tà ma anco li nomi delli Castelli che ciascheduna di esse Città
hanno sotto di loro, et anco il n(umer)o delle Ville di tutto il
Regno et quante di esse Ville sono sottoposte per ciascheduno di
essi Castelli e p(ri)ma | la Città di Candia hà sotto di sè Castelli f. 90v
n(umer)o 8 : e sono li sottoscr(it)ti :²*

*Castel maluesin fra terra per Garbino lontano di Candia mi-
glia. 12. inc(irc)a³.*

*Castel nuouo fra terra per ostro lontano da Candia c(irc)a mi-
glia 24⁴.*

*Ἐν καὶ εἶναι γνωστὰ στὸ κοινὸ τὰ ὀνόματα τῶν τεσσάρων πόλεων,
ποὺ ὑπάρχουν σήμερα στὸ νησί τοῦ Χάντακα, καὶ μπορούσε κανεὶς νὰ
παραλείψει νὰ ἀναφέρει γι' αὐτές, ὅμως, γιὰ νὰ δώσω ἀκριβεῖς πλη-
ροφορίες γιὰ κάθε λεπτομέρεια τοῦ Βασιλείου ἐκείνου, ἀποφάσισα νὰ
σημειώσω παρακάτω ὄχι μόνο τὰ ὀνόματα τῶν πόλεων αὐτῶν μὰ καὶ
τὰ ὀνόματα τῶν Καστελίων, ποὺ κάθε μιὰ ἀπ' αὐτές ἔχει στὴν περιφέ-
ρειά της, ὡς καὶ τὸν ἀριθμὸ τῶν χωριῶν ὅλου τοῦ Βασιλείου, καὶ πό-
σα ἀπὸ τὰ χωριὰ αὐτὰ ὑπάρχονται στὸ καθένα Καστέλι.*

*Καὶ πρῶτα ἡ πόλη τοῦ Χάντακα ἔχει στὴν περιφέρειά της 8 Κα-
στέλια, ποὺ εἶναι τὰ παρακάτω² :*

*Καστέλι Μαλεβίζι, μεσόγειο, πρὸς ΝΔ, μακρὰ ἀπὸ τὸ Χάντακα
12 μίλια περίπου³.*

*Καστέλι Καινούργιο, μεσόγειο, πρὸς Ν, μακρὰ ἀπὸ τὸ Χάντακα
μίλια 24⁴.*

²⁾ Σωστὰ ἀναφέρει πῶς ὁ Χάντακας εἶχε 8 καστελιάνες, ἀπὸ τίς ὁποῖες ὅμως παράλειψε νὰ ἀναφέρει 2 : τὴν καστελιανία Πυργιώτισσας καὶ τὴν καστελιανία Μονοφατίου (Bonifacio).

³⁾ Γιὰ τὴν ἐτυμολογία τῆς λ. Malvesin ἀπὸ τὸ ὁμώνυμο πολιορκητικὸ μὴ χάνημα τῶν μεσαιωνικῶν χρόνων βλ. Ν. Πλάτωνα, Περὶ τὴν ὀνομασίαν τῆς ἐπαρχίας Μαλεβιζίου, περιοδ. «Κρητικὰ Χρονικὰ» ΣΤ', σ. 156.

Τὸ φρούριο τοῦ Μαλεβιζίου ἀναφέρεται μεταξὺ ἐκείνων ποὺ κατασκεύασε ὁ Pescatore. Οἱ βενετσιάνικοι χάψτες τὸ τοποθετοῦν στὴ θέση Καστέλι κοντὰ στὸ χωριὸ Κεραμοῦτσι, στὸ κέντρο τῆς ὁμώνυμης ἐπαρχίας.

⁴⁾ Ἀναφέρεται σὲ ἔγγραφο τοῦ 13. αἰῶνα ὀνομάστηκε ἀπὸ τοὺς ἰδρυτές

Castel belvedere fra terra per sirocco lontan di Candia miglia 20⁵.

Castel Mirabello per leuante alla marina di tramontana lontano di Candia miglia....⁶.

Castel pedita fra terra per sirocco lontan di Candia miglia 18⁷.

Καστέλι Μπελβεντέρε, μεσόγειο, προς ΝΑ, μακρὰ ἀπὸ τὸ Χάντακα μίλια 20⁵.

Καστέλι Μιραμπέλο, προς Α, στή βορεινή παραλία μακρὰ ἀπὸ τὸ Χάντακα μίλια...⁶.

Καστέλι Πεδιάδα, μεσόγειο, προς ΝΑ, μακρὰ ἀπὸ τὸ Χάντακα μίλια 18⁷.

του Castel πιονο, ἴσως γιατί δὲν ἰδρῦθηκε ὅπως τὰ ἄλλα, πάνω σὲ ἐρείπια παλαιότερων φρουρίων. Οἱ Κρητικοί, μεταφράζοντας τὴ βενετσάνικη ὀνομασία τὸ λέγανε Καινούργιο καὶ μὲ τὸ ὄνομα αὐτὸ λέγεται καὶ σήμερα ὀλόκληρη ἡ ἐπαρχία. Ἀπόκτησε μεγάλη φήμη γιατί ἀντιστάθηκε ἀποτελεσματικὰ σιὸς Βενετοῦς καὶ Κρητικούς ἐπαναστάτες πού τὸ πολιορκήσαν τὸ 1364, ὅταν ἀνακήρυσαν τὴ Δημοκρατία τοῦ Ἁγ. Τίτου.

Τὸ Καινούργιο Καστέλι εἶναι γνωστὸ σήμερα μὲ τὴν ὀνομασία Ψηλὸ Καστέλι. Ἦταν πάνω στὸ λόφο, πού βρίσκεται κοντὰ στὸ σημερινὸ χωριὸ Καστέλι, δυτικὰ τοῦ Ἄμπελούζου.

⁵) Τὸ φρούριό Μπελβεντέρε ἦταν πάνω στὸ λόφο, πού ἦταν κτισμένη ἡ ἀρχαία Πριανός, κοντὰ στὸ σημερινὸ χωριὸ Καστελιανὰ Μονοφατίου. Οἱ Κρητικοὶ τὸ λέγανε Ριζόκαστρο, δηλαδὴ κάστρο τῆς ρίζας, τοῦ βουνοῦ, καὶ ἡ ἐπαρχία Μπελβεντέρε ὀνομαζότανε ἐπαρχία Ρίζου. Κτίστηκε ἀρχικὰ ἀπὸ τοὺς Γενοβέζους.

⁶) Τὸ φρούριό Μερραμπέλο κτίστηκε ἐπίσης ἀπὸ τοὺς Γενοβέζους στή θέση πού ἦταν ἡ ἀρχαία πόλη Λατὸ προς Καμάρα, δηλαδὴ πάνω στὸ λόφο, ἀνατολικά τοῦ σημερινοῦ Ἁγ. Νικολάου Μερραμπέλου. Σὲ βενετσάνικη ἐπιγραφή τοῦ 1602 ἀναφέρεται Castello Heraclium. Τὴν ταύτιση αὐτὴ μὲ τὸ Ἡράκλειο εἶχε ὑπόψει ὁ ἐραμιστὴς τοῦ Καταλόγου τῶν ἀρχαίων πόλεων τῆς Κρήτης πού δημοσίεψα στὸν προηγούμενο τόμο τῶν «Κρητικῶν Χρονικῶν» (βλ. τ. ΙΑ' σ. 288) καὶ ἀναγράφει... *eraklio hoggi detto il Castello Mirabello*. Οἱ Κρητικοὶ τὸ λέγανε Βο υ λ ι σ μ ἔ ν η ἀπὸ τὸ ὄνομα τῆς λιμνης πού εἶναι ἐκεῖ. Οἱ Βενετσάνοι τὸ ὀνομάζανε Mirabello, ὄνομα συνηθισμένο στὴν Ἰταλία, πού ἐπεκράτησε νὰ δηλώνει καὶ σήμερα ὀλόκληρη τὴν ἐπαρχία. Στὰ τελευταῖα χρόνια τῆς Βενετοκρατίας ἐγκοιταλείφθηκε καὶ παροχώρησε τὴ θέση του στὸ Φρούριο τῆς Σπιναλόγκας. Στὸν κώδικα δὲν διακρίνεται ὁ ἀριθμὸς τῶν μιλίων. Ὁ Μπασιλικάτα δῆμος (Bibl Marciana, M. Ital. Cl. VI, ἀριθ. 1683/8376 f 39r) ἀναφέρει ὅτι ἀπέχει 50 μίλια. Ὁ ἴδιος ἀναφέρει πὼς τὸ φρούριό λεγότανε καὶ Βο υ λ ι σ μ ἔ ν η, ἀπὸ τὴ λιμνοῦλα πού εἶναι σὲ ἀπόσταση 20 βήματα, ὅτι κατοικεῖται ἀπὸ ἱκανότατους ψαράδες, τοὺς πιὸ ἱκανοὺς ἀπὸ ὅλους τοῦ Βασιλείου.

⁷) Τὸ Καστέλι Πεδιάδας εἶναι ἓνα ἀπὸ τὰ βενετσάνικα φρούρια πού διατήρησε μέχρι σήμερα ἀκέραιο τὸ βενετσάνικο ὄνομα. Κατὰ τὸν Gerola (Μο-

*Castel Temene fra terra per ostro lontano di Candia miglia 12^o.
 Rettimo ha sotto di se Castelli 3 : e sono li sottoscritti.
 Castello Milopotamo alla marina di tramontana lontano da
 Rettimo miglia 20 : uerso Candia⁹.
 Castel S. Baseglia fra terra¹⁰.
 Castel Amari fra terra¹¹.*

Καστέλι Τέμενος, μεσόγειο, πρὸς Ν, μακρὰ ἀπὸ τὸ Χάντακα μί-
 λια 12⁹.

Τὸ Ρέθυμνο ἔχει στὴν περιφέρειά του 3 καστέλια πὸν εἶναι τὰ πα-
 ρακάτω :

Καστέλι Μυλοπόταμου, στὴ βορεινὴ παραλία, μακρὰ ἀπὸ τὸ Ρέθυ-
 μνο μίλια 20 πρὸς τὸ Χάντακα⁹.

Καστέλι Ἁγίου Βασιλείου, μεσόγειο¹⁰.

Καστέλι Ἀμαρι, μεσόγειο¹¹.

numenti Veneti nell' Isola di Creta, vol. I, Venezia 1905, σ. 218) ὀνομά-
 στηκε ἔτσι, γιατί ἦτανε κτισμένο σὲ πεδιάδα ἐνῶ τὰ ἄλλα ἦτανε πάνω σὲ
 ὑψώματα. Ὅμως τὸ ὄνομο ὑπῆρχε πρὶν οἱ Βενετοὶ καταλάβουν τὴν Κρήτη.
 Φυσικά τὸ ὄνομο δόθηκε ἀπὸ τὴν Πεδιάδα, τὸ Ὀμφάλιον Πεδίον τῶν Ἀρ-
 χαίων. Ἀπ' αὐτὸ πήρε τὸ ὄνομο καὶ ὀλόκληρη ἡ καστελάνια, παρ' ὅλο πὸν κά-
 θε ἄλλο παρὰ πεδινὴ εἶναι, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν περιοχὴ τοῦ Καστελίου. Μέσα στὸ
 φρούριο αὐτὸ φύλαγαν, στὰ τελευταία χρόνια τῆς Βενετοκρατίας, καὶ τὰ σιτη-
 ρά, πὸν μεταφέρανε ἀπὸ τὸ κοντινὸ Λασιθί.

⁹) Τὸ φρούριο Τέμενος χτίστηκε ἀπὸ τὸ Νικηφόρο Φωκᾶ τὸ 961, ὅπως εἶ-
 ναι γνωστὸ, πάνω στὰ διδυμα ὑψώματα πὸν βρίσκονται ἀνατολικά τοῦ σημε-
 ρينوῦ χωριοῦ Κανλί Καστέλι, γνωστὸ σήμερα μὲ τὸ βενετσάνικο ὄνομο Ρόκα
 (Rocca = φρούριο). Θεωροῦνταν ἀπὸ τοὺς Βενετσάνους σπουδαιότατο τοὺς πρώ-
 τους αἰῶνες, μὰ σιγά - σιγά, καὶ μάλιστα ὕστερα ἀπὸ τὴν κατασχευὴ τῶν τει-
 χῶν τοῦ Χάντακα, τὸ ἐγκατάλειψαν. Ἀρχικά ὑπαγότανε στὴν διοικητικὴ περι-
 φέρεια τοῦ Χάντακα, μὰ ἀργότερα ἔγινε ἔδρα Καστελάνιας, πὸν ὀνομάστηκε
 ἀπ' αὐτὸ Kastelania di Temene. Ἡ περιοχὴ εἶχε δοθεῖ σὰν φέουδο στὴν οἰ-
 κογένεια τῶν Κορνάρων καὶ τὸ 1597 παραχωρήθηκε στὸ Benetto Querini.

⁹) Τὸ παραθαλάσσιο Καστέλι Μυλοποτάμου ἦτανε στὴ θέση τοῦ σημερινοῦ
 Πάνορμου, πὸν ἐξακολουθεῖ νὰ λέγεται καὶ Καστέλι Μυλοποτάμου. Ἡ ἴδρυσή
 του ἀποδίδεται στὸν κόμητα τῆς Μάλτας Enrico Pescatore, στὶς ἀρχὲς τοῦ
 13 αἰῶνα. Λεῖψανά του σώζονται καὶ σήμερα. Οἱ Τοῦρκοι τὸ λέγανε Ρουμελί
 Καστέλι.

¹⁰) Τὸ Καστέλι Ἀγ. Βασιλείου ἦτανε παλιὸ βυζαντινὸ Καστέλι, γνωστὸ μὲ
 τὴν ὀνομασία Κάτω Σύβριτος. Μὰ ὁ βενετσάνος Καστελάνος ἐγκαταστάθηκε
 στὸ χωριὸ Ἁγίου Βασιλείου καὶ ἀπὸ κεῖ πήρε τὸ ὄνομο τὸ Καστέλι καὶ ἡ Κα-
 στελάνια. Ἡ ἀκριβὴς θέση τοῦ Καστελίου αὐτοῦ δὲν ἔχει καθοριστεῖ.

¹¹) Ἐπίσης τὸ Καστέλι Ἀμαρίου ἦτανε βυζαντινὸ, γνωστὸ μὲ τὸ ὄνομο Ἀ-
 πάνω Σύβριτος. Βρισκότανε στὴ θέση τοῦ σημερινοῦ χωριοῦ Θρόνος, ὅπου σώ-
 ζονται ἐλάχιστα εἱρεπία του.

Settia ha sotto di sè Castello uno che è il sottoscr(it)fo.

*Castel Gerapetra lontano da Sittia miglia 40: alla marina nella parte Australe*¹².

La Canea hà sotto di se li sottoscr(it)ti Castelli :

*Castel Apicorno al mar di tramontana al quanto eminente dalla marina all' incontro della fortezza della Suda et lontano dalla città della Canea circa miglia 15*¹³.

*Castel Chissamo dalli antichi detto Chissamopoli posto alla marina per ponente lontano della città della Canea miglia 25: Cid è tra Capo Spada e le Grabuse*¹⁴.

Ἡ Σητεία ἔχει στήν περιφέρειά της ἓνα καστέλι, πού εἶναι τὸ παρακάτω :

*Καστέλι Γεράπειρας, πού ἀπέχει ἀπὸ τῆ Σητεία μίλια 40, στήν νότια παραλία*¹².

Τὰ Χανιά ἔχουν στή περιφέρειά τους τὰ παρακάτω Καστέλια :

*Καστέλι Ἀποκόρωνα, στή βορεινὴ θάλασσα, ἐπάνω σὲ ἐξέχον κάπως ὕψωμα τῆς ἀκτῆς, ἀπέναντι στοῦ Φρούριου τῆς Σούδας, πού ἀπέχει ἀπὸ τὴν πόλη τῶν Χανιῶν περίπου μίλια 15*¹³.

*Καστέλι Κισάμου, πού λεγότανε ἀπὸ τοὺς ἀρχαίους Κισαμόπολη, παράλιο, πρὸς Δ, ἀπέχει ἀπὸ τὰ Χανιά μίλια 25. Τοῦτο εἶναι ἀνάμεσα στοῦ ἀκρωτήρι Σπάθα καὶ τῆς Γραμπούσας*¹⁴.

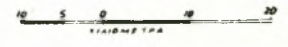
¹²⁾ Ἡ Σητεία εἶχε μιὰ καστελιανία μόνο στήν περιφέρειά της, τὴν Καστελιανία τῆς Γεράπειρας. Τὸ Καστέλι τῆς Γεράπειρας ἐκτίσαν οἱ Βενετοὶ πάνω στὰ εἱρεῖπια τῆς παλιᾶς μεγάλης πόλης Ἱεράπυττας ὅπου καὶ σήμερα ἡ ὁμώνυμη κομόπολη. Ἐπεσε στὰ χέρια τῶν Τούρκων τὸ 1647, οἱ ὁποῖοι τὸ ἐπιδιόρθωσαν.

¹³⁾ Τὸ Καστέλι Ἀποκορώνου βρισκότανε κοντὰ στοῦ σημερινὸ χωριὸ Καλύβες τῆς ὁμώνυμης ἐπαρχίας. Ἐλάχιστα εἱρεῖπια του σώζονται. Τὸ ὄνομα ἔχει τὴν ἀρχὴ του στοῦ ἀρχαῖο Ἱπποκορώνειον. (βλ. καὶ Σ. Ξανθοῦδίδη, Ἐπαρχίαι καὶ Πόλεις τῆς Κρήτης. ΕΕΒΣ τόμ. Γ' (1926), σ. 56). Πότε κτίστηκε δὲν εἶναι ἐξακριβωμένο. Βέβαιον ὅμως εἶναι πὸς ὑπῆρχε πρὶν τὸ 1303, ἔτος κατὰ τὸ ὁποῖο ἀναφέρεται σὲ ἐγγραφὸ τῆς ἐποχῆς οὗ ἐπαθε ζημιὲς ἀπὸ τὸ σεισμό. (Πρβλ. Gerola, Monumenti κλπ. I, σ. 207).

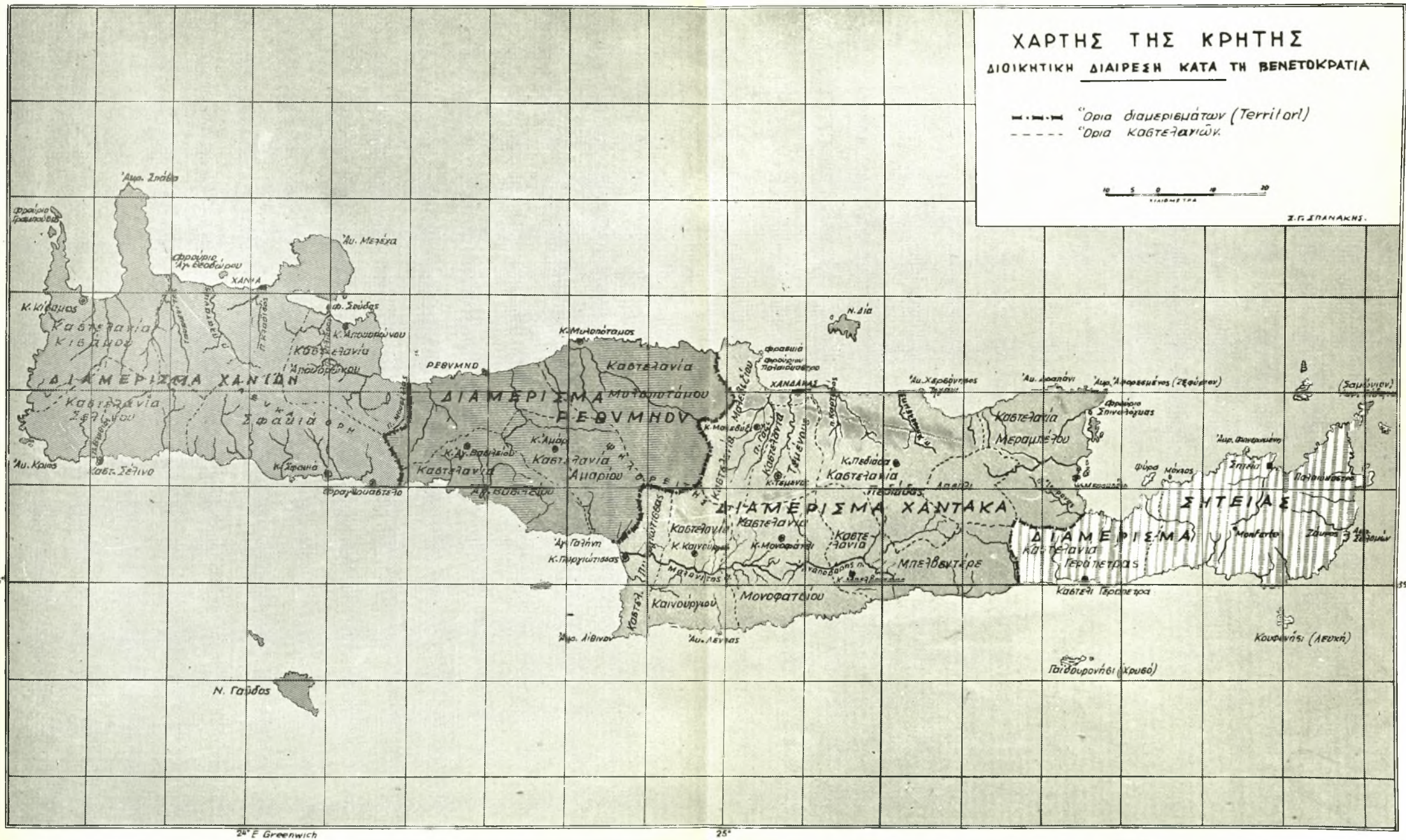
¹⁴⁾ Εἶναι τὸ σημερινὸ Καστέλι Κισάμου, πού διατηρεῖ ἐπίσης ἀκέραιον τὸ βενετοσάνικο ὄνομά του, ὅπως καὶ τὸ Καστέλι Πεδιάδας. Τὰ σωζόμενα σήμερα εἱρεῖπια του εἶναι στοῦ μεγαλύτερου μέρους τοῦ ἔργου τῶν Τούρκων. Κτίστηκε πάνω στὰ εἱρεῖπια τῆς ἀρχαίας πόλης Κισάμου· πότε ὅμως δὲν εἶναι γνωστὸ πιθανὸν νὰ ἰδρῦθη καὶ αὐτὸ ἀπὸ τὸ γενοβέζο ἀρχιπειρατὴ Pescatore. Ὁ σεισμὸς τοῦ 1593 τὸ κατὰστρεψε σχεδὸν ὁλόκληρον καὶ μόνο τὸ 1635 ἐπισκευάστηκε ἀπὸ τὸν προβλεπτή Lorenzo Contarini. Ὅμως στις 24 τοῦ Φλεβάρη τοῦ 1616 ὁ καπετάνιος τῆς φρουρᾶς Giovanni Medici, λυποψύχησε καὶ ἄνοιξε τὸ

ΧΑΡΤΗΣ ΤΗΣ ΚΡΗΤΗΣ
ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΗ ΔΙΑΙΡΕΣΗ ΚΑΤΑ ΤΗ ΒΕΝΕΤΟΚΡΑΤΙΑ

--- "Όρια διαμερισμάτων (Territori)"
 - - - "Όρια καστελλανιών"



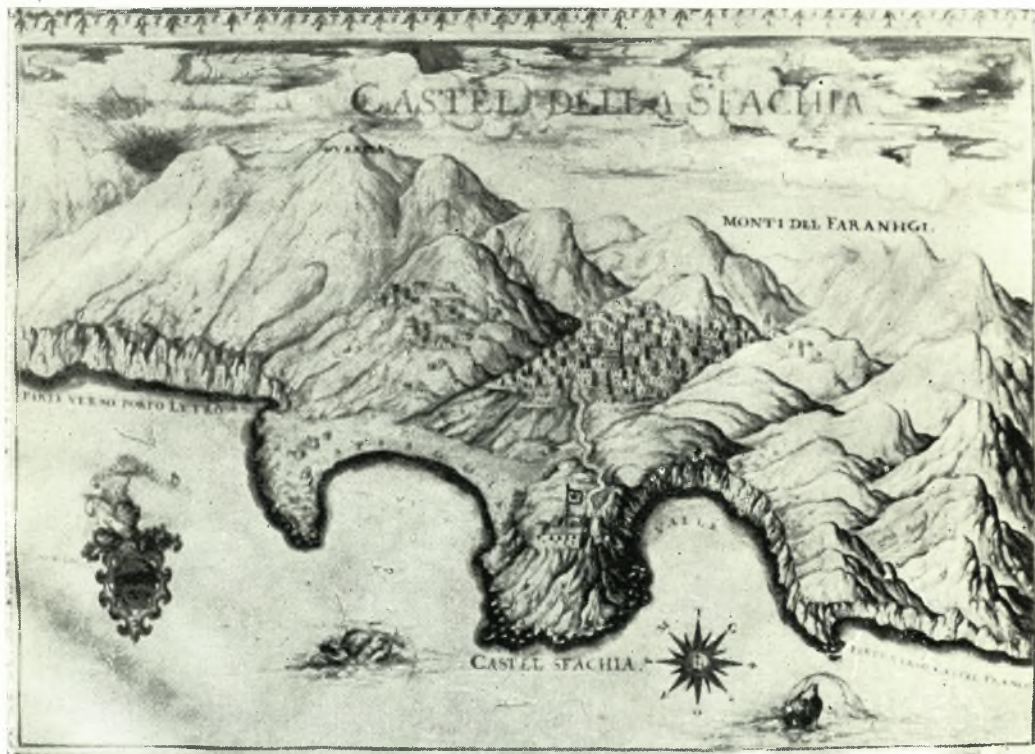
Σ. Γ. ΣΠΑΝΑΚΗΣ.





Σχέδια Φραγκ. Μπασιλικάτα. Museo Correr. Portolani N° 44, Regno di Candia.

Εικ. 1 άνω Σχέδιο VII Καστέλι Μυλοποτάμου. — Εικ. 2 κάτω. Σχέδιο XI. Καστέλι 'Αποκορώνου.



Σχέδια Φραγκ. Μπασιλικάτα. Museo Correr, Portolani No 41. Regno di Candia.

Είκ. 1^η άνω. Σχέδιο XIX, Καστέλι Σελίνου. — Είκ. 2 κάτω. Σχέδιο XXI, Καστέλι τών Σφακίων.

Castel Selino al lito del mare nelle parti australi lontano dalla Canea miglia 50¹⁵.

Castel S. Nichita al lito del mare nelle parti australi lontano dalla Canea miglia 40¹⁶.

Castel della Sfacchià al mar d' ostro lontano della Canea miglia...¹⁷ le genti di questo Castello sono belicosi et uiuono in continue inimicitie il sito de d(ett)o loco è tutto grebanoso et ui deue huomini da spada al n(umer)o di 600: e per tener in freno dette

Καστέλι Σέλινο, παράλιο, στὴ νότια πλευρά, μακρὰ ἀπὸ τὰ Χανιά μίλια 50¹⁵.

Καστέλι Ἁγ. Νικήτα, στὴ νότια παραλία, μακρὰ ἀπὸ τὰ Χανιά μίλια 40¹⁶.

Καστέλι τῶν Σφακιῶν, στὴ νότια θάλασσα, μακρὰ ἀπὸ τὰ Χανιά μίλια...¹⁷. Οἱ κάτοικοι τοῦ Καστελιοῦ αὐτοῦ εἶναι φιλοπόλεμοι καὶ ζοῦν μέσα πὲ μιὰ συνεχῆ ἐχθρότητα μεταξύ των. Ὁ τόπος αὐτὸς εἶναι παντοῦ ἀνώμαλος, βραχώδης, καὶ πρέπει νὰ ἔχει ἄντρες γιὰ τὸ σπαθὶ 600. Γιὰ νὰ κρατεῖ σὲ πειθαρχία τοὺς ἀνθρώπους αὐτοὺς στέλνεται

πόρτες του στὸν καινούργιο κατακτητή. (Bl. Gerola, Monumenti κλπ. ὁ. π. Γ. σ. 228).

¹⁵) Τὸ παραθαλάσσιο Καστέλι Σελίνου ἦτανε στὴ θέση τῆς σημερινῆς Πιλιόχωρας Σελίνου. Τὸ Καστέλι Σελίνου ἰδρύθηκε ἀπὸ τοὺς Βενετούς τὸ 1279, ἀπὸ τὸ δούκα Marino Gradenigo μὲ σκοπὸ νὰ κρατεῖ εὐκολότερο στὴν ὑποταγή του τοὺς ἀνυπότακτους κατοίκους τῆς περιοχῆς, πάνω σ' ἓνα βραχώδες ἀκρωτήρι, ὀνομαζόμενο Λισός. Τὸ ὄνομα ὀφείλεται κατὰ τὸν Ξανθουδίδη (ὁ. π. σ. 60) στὸ γνωστὸ φυτὸ σέλινο, ποὺ φυτρώνει μόνον τοῦ στὴν περιοχῆ.

¹⁶) Τὸ Καστέλι τοῦ Ἁγ. Νικήτα εἶναι τὸ γνωστὸ Φραγκοκάστελο, δηλαδὴ Καστέλι τῶν Φράγκων (Βενετῶν), ὀνομασία ποὺ τοῦ δώσαν οἱ Σφακιανοὶ καὶ τὴν δέχτηκαν ἀργότερα οἱ Βενετοὶ μεταφράζοντάς την: Castelfranco. Τὸ ἀρχικὸ του ὄνομα τὸ πήρε ἀπὸ τὴν ἐκκλησίαν τοῦ Ἁγ. Νικήτα, ποὺ ἦτανε ἐκεῖ, καὶ χτίστηκε, ὕστερα ἀπὸ αἴτηση τῶν Φεουδαρχῶν τῶν Χανίων, γιὰ νὰ προστατευθοῦν ἀπὸ τοὺς κουρσάρους καὶ ἀπὸ τοὺς ἐπαναστάτες τῆς περιοχῆς. Στὸ φρούριο αὐτὸ ὀχυρώθηκε τὸ 1828 ὁ Χατζῆ Μιχάλης Νταλιάνης καὶ ὕστερα ἀπὸ λυσώδη μάχη μὲ τοὺς Τούρκους σκοτώθηκε μ' ὅλους τοὺς στρατιῶτες του καὶ χίλιους Τούρκους.

Τὸ φρούριο αὐτὸ δὲν εἶχε Καστελάνια, ὅπως τὰ προηγούμενα.

¹⁷) Τὸ φρούριο τῶν Σφακιῶν ἦτανε ἀπὸ τὰ νεότερα φρούρια - ἔδρες διοίκησης. Ἐκεῖ εἶχε τὴν ἔδραν τοῦ ὁ Προβλεπτής, γιὰ τὴν τὰ Σφακιά δὲν ἀποτελοῦσαν Καστελάνια. Ἡ οἰκοδόμησή του ἀνάγεται στὶς ἀρχές τοῦ 15 αἰῶνα. Ἦτανε πάνω στὸ μικρὸ ἀκρωτήρι, νοτικὰ τῆς Χώρας Σφακιῶν. Στὸν κώδικα δὲν διακρίνεται ὁ ἀριθμὸς τῶν μιλίων Ὁ Μπασιλικάτα (ὁ. π. Fo 42v) ἀναφέρει ὅτι ἀπέχει 35 μίλια.

*genti ue si manda un | Proued(ito)r elleto dal Regg(imen)to della f 91r
Canea, et approvato dal Regg(imen)to di Candia et si muta ogni
duo anni, li dui si manda Nobili Venetiani, et li altri duo nobi-
li cretensi; ma però si manda sempre persone di consideratione
per tener quelle genti quiete più che hà possibile.*

<i>la città di Candia hà sotto di se casali n(umer)o</i>		434
<i>la città della Canea hà sotto di se casali</i>	<i>nº</i>	240
<i>la città di Rettimo hà sotto di se casali</i>	<i>nº</i>	265
<i>la città di Settia hà sotto di se casali</i>	<i>nº</i>	90
<i>Sumano in tutto casali</i> ¹⁸	<i>nº</i>	1029

Ένας Προβλεπτής, πὸν ἐκλέγεται ἀπὸ τὴ διοίκηση τῶν Χανιῶν, ἐγ-
κρίνεται ἀπὸ τὴ διοίκηση τοῦ Χάντακα, καὶ ἀντικαθίσταται κάθε δυὸ
χρόνια. Τὴ μιὰ φορὰ στέλνεται εὐγενὴς Βενετσάνος καὶ τὴν ἄλλη εὐγε-
νὴς Κρητικὸς. Ἀλλὰ πάντοτε στέλνονται πρόσωπα σοβαρὰ καὶ ἱκανὰ
γιὰ νὰ κρατοῦν σὲ ἡσυχία, κατὰ τὸ δυνατὸ, τοὺς ἀνθρώπους ἐκείνους.

<i>Ἡ πόλη τοῦ Χάντακα ἔχει στὴ δικαιοδοσία της χωριά</i>	434
<i>Ἡ πόλη τῶν Χανιῶν ἔχει στὴ δικαιοδοσία της χωριά</i>	240
<i>Ἡ πόλη τοῦ Ρέθυμνου ἔχει στὴ δικαιοδοσία της χωριά</i>	265
<i>Ἡ πόλη τῆς Σητείας ἔχει στὴ δικαιοδοσία της χωριά</i>	97
<i>Σύνολο χωριά</i> ¹⁸	1029

¹⁸⁾ Κατὰ τὸν Καστροφύλακα (δ. π.):

<i>Ἡ πόλη τοῦ Χάντακα εἶχε τὸ 1583</i>		κατοίκους	13 625
	> παπᾶδες		416
	> ἑβραίους		950
<i>Ἡ καστελανία Πεδιάδας εἶχε χωριά</i>	98	>	16 845
>	> Μπελβεντέρε > > 70	>	7 541
>	> Μεραμπέλου > > 20	>	9 486
>	> Μονοφατσίου > > 111	>	9 569
>	> Γεμένους > > 52	>	5.575
>	> Μαλεβιζίου > > 34	>	5.219
>	> Καινούργιου > > 58	>	9.362
>	> Πυργιώτισσας > > 22	>	2 438
<i>Τὸ Λοσιθι</i>	<i>εἶχε μετόχια 49</i>	>	469
	<i>Σύνολα* μετόχια 49 χωριά 465</i>	κάτοικοι	90 179
<i>Ἡ Σητεία</i>	<i>εἶχε χωριά 53</i>	>	13 523
<i>Ἡ Καστελανία Γεράπετρας</i>	<i>> > 18</i>	>	6.957
	<i>παπᾶδες κλπ</i>		1 841
	<i>Σύνολα* χωριά 71</i>	κάτοικοι	22.321
<i>Ἡ πόλη τοῦ Ρέθυμνου εἶχε</i>		κατοίκους	4.782

Nella Soprad(dett)a Isola di Candia sono state fabricate dalla guerra in qua ciò è dall' anno 1571 : diverse forttezze quale sono le sottoscritte.

Primo il forte del porto della fraschia detto il Paglio castro fabricato l' anno 1572¹⁹.

Στὸ νησί τοῦ Χάντακα κατασκευάσθηκαν ἀπὸ τὸν πόλεμο κι ἐδῶ, δηλαδή ἀπὸ τὸ ἔτος 1571, διάφορα φρούρια, ποὺ εἶναι τὰ παρακάτω :

Πρῶτο εἶναι τὸ φρούριο τοῦ λιμανιοῦ τῶν Φρασκιῶν, τὸ λεγόμενον Παλιὸ Κάστρο, ποὺ οἰκοδομήθηκε τὸ ἔτος 1572¹⁹.

Ἡ ἐπαρχία τοῦ Ρέθυμνου κατὰ τὸ Μπα- λικάτα	εἶχε χωριά	80	
Ἡ Καστελανία τοῦ Ἀμαρίου	> >	58	
> > Ἀγ. Βασιλείου	> >	65	
> > Μυλοποτάμου	> >	72	
Δηλαδή συνολικά	> >	275	(ὁ Καστροφ. ἀναφέρει μόνο 268)
Ἄολόκληρο τὸ διαμέρισμα τοῦ Ρέθυμνου μαζί με τὴν πόλη, σύμφωνα με τὴν ἀπογραφή τοῦ Καστροφύλακα	εἶχε	κατοίκους	45 646
Τὸ Χανιά εἶχαν κατὰ τὸν Καστροφύλακα	>		7.500
Κατὰ τὸ Μπασιλικάτα ἢ διοικητικὴ περι- φέρεια τῆς πόλης Χανιά (ἢ σημερινὴ ἐπαρχία Κυδωνίας)	εἶχε χωριά	63	
Ἡ Καστελανία Ἀποκορώνου	> >	50	
> > Κισάμου	> >	118	
> > Σελίνου	> >	59	
Σύνολο	>	291 (Καστροφύλ.)	κάτιοι 48.788

Ἀνακεφαλαίωση :

Διοίκηση τοῦ Χάντακα	χωριά	465	
	μετόχια Λασιθίου	49	κάτιοι 90.179
> Σητείας	χωριά	71	> 22.321
> Ρέθυμνου	>	275	> 45.646
> Χανίων	>	291	> 48.788
Βασίλειο τῆς Κρήτης	>	1.102	> 206.934

¹⁹ Στὴν ἴδια θέση τοποθετεῖται ἡ ἀρχαία πόλη Κύταιον. (Πρβλ. Ν. Σταυράκη, Στατιστικὴ κλπ. σ. 80). Ἀρχικά, φαίνεται, κτίστηκε ἐκεῖ τὸ φρούριο Παλαιόκαστρο ἀπὸ τὸ γενοβέζο Pescatore, ἀπὸ ὅπου καὶ ἔφυγε ἀπὸ τὴν Κρήτη (πρβλ. Gerola, Monumenti κλπ. I, σ. 96). Ἐπειτα, ἐπειδὴ δὲν ἐξυπηρετοῦσε κανένα σκοπὸ ἐγκαταλείφθηκε ἀπὸ τοὺς Βενετούς. Ὅταν ὁμως ἄρχισε νὰ πλησιάζει ὁ κίνδυνος τῆς εἰσβολῆς τῶν Τούρκων, ὕστερα μάλιστα ἀπὸ τὴν κατάληψη τῆς Κύπρου (1570), ἡ Βενετία ἀποφάσισε νὰ κατασκευάσει τὸ φρούριο αὐτὸ ἀπὸ τὰ θεμέλια γιὰ νὰ προστατέψει τὸ σπουδαῖο τότε λιμάνι τῶν Φρασκιῶν.

*la fortezza della Suda sopra il scoglio detto fraronisi alla guardia del porto della Suda, et è chiamata la fortezza la Suda per il nome del porto per ess[ere] alla bocca di d(ett)o porto*²⁰.

*l' anno 1574: furono fabricati dui forti sopra il scoglio de Turlurù ouero Todorù, è hoggi d(ett)o il scoglio di S. Todero*²¹.

*l' anno 1579 fù fabricata la fortezza de Spinalonga alla bocca del porto detto Spinalonga*²².

*l' anno 1585 fù fabricata la fortezza delle Grabuse*²³ *isola di Candia hà l' infrascritti fiumi principiando dalla parte di tramontana dal Capo dell' Isola da leuante uerso Candia. Un fiu-*

*Τὸ φρούριο τῆς Σούδας, πάνω στὸ νησάκι ποὺ λέγεται Φραρονήσι, γιὰ τὴ φύλαξη τοῦ λιμανιοῦ τῆς Σούδας, καὶ γι αὐτὸ ἀπὸ τὸ ὄνομα τοῦ λιμανιοῦ ὀνομάστηκε Φρούριο τῆς Σούδας ἐπειδὴ εἶναι στὸ στόμιο τοῦ λιμανιοῦ αὐτοῦ*²⁰.

*Τὸ 1574 κατασκευάστηκαν δύο φρούρια πάνω στὸ βραχονήσι Τουρλουροῦ ἢ Θεόδωροῦ, ποὺ λέγεται σήμερα τὸ βραχονήσι τοῦ Ἁγ. Θεόδωρου*²¹.

*Τὸ ἔτος 1579 κατασκευάστηκε τὸ Φρούριο τῆς Σπιναλόγκας στὸ στόμιο τοῦ λιμανιοῦ ποὺ λέγεται Σπιναλόγκα*²².

*Τὸ ἔτος 1585 κατασκευάστηκε τὸ φρούριο τῆς Γραμπούσας*²³.

Ἡ νῆσος τοῦ Χάντακα ἔχει τοὺς παρακάτω ποταμούς, ἀρχίζοντας ἀπὸ βορρᾶ, ἀπὸ τὴν ἀνατολικὴ ἄκρη τῆς νήσου πρὸς τὸ Χάντακα.

²⁰) Τὸ νησάκι στὸ στόμιο τοῦ κόλπου τῆς Σούδας ὅπου κτίστηκε τὸ φρούριο λεγότανε πρὶν Φραρονήσι, δηλαδὴ νησί τῶν Φράρων (λατινῶν καλογήρων), ἐπειδὴ ὑπῆρχε ἐκεῖ μονὴ τοῦ Ἁγ. Νικολάου, ὅποτε τὸ νησί ἦταν σκεπασμένο ἀπὸ ἐλαιῶνες.

Σκέψη γιὰ τὴν ὀχύρωση τῆς νησίδας ἐγίνε ἀπὸ τὶς ἀρχὲς τοῦ 1500. Μὰ ἡ ἐναρξὴ τῶν ὀχυρωματικῶν ἔργων ἐγίνε τὸ 1571.

²¹) Σχετικὰ μὲ τὴν κατασκευὴ τοῦ φρουρίου βλ. Gerola, Monumenti κλπ. I, σ. 633 κ. ἐξ.

²²) Ἡ Σύγκλητος τῆς Βενετίας εἶχεν ἀποφασίσει τὴν ὀχύρωση τῆς νησίδας Σπιναλόγκα ἀπὸ τὸ 1571. Πάνω στὴ νησίδα ὑπῆρχε παλαιότερα ἄλλο φρούριο, ποὺ τὰ θεμελίά του φαίνοντανε πρὶν κτιστεῖ τὸ νέο.

²³) Πρῶτος ὁ γνωστός μας Σοφιανὸς Εὐδαιμονογιάννης (πρβλ. Μνημεῖα Κρητ. Ἱστορίας, Ἡράκλειο 1953, τόμ. III, σ. 48) ἔκανε τὴν πρόταση νὰ ὀχυρωθεῖ ἡ Γραμποῦσα τὸ 1579 (πρβλ. Gerola, Monumenti κλπ. I, σ. 614). Ἡ Γερουσία τῆς Βενετίας, τὸ 1583, ὕστερα μάλιστα ἀπὸ σχέδια καὶ προϋπολογισμοὺς τοῦ τότε Capitano Giovanni Mocenigo, ἀποφάσισε νὰ γίνε τὸ φρούριο καὶ τὸ 1584 ἐγίνε ἐναρξὴ τῶν ἔργων ἀπὸ τὸν Γεν. Προβλεπτή Alvise Grimani.

me lontano dal Castel mirabello c(irc) a miglia dieci detto Istrona.

...[Ἀκολουθεῖ ἡ ἀπυρρίθμηση μερικῶν ποταμῶν καὶ ἀπογραφῆ].

| ...*Descriptione delle anime di tutto il Reggim(en)to di Can-* f 92r
dia fatta dopo che cesso il contagio che fù l' anno 1592.

*P(ri)ma la città di Candia con il suo territorio hà l'infrasc(ri)-
te anime.*

<i>Huomeni da fattioni</i>	n ^o	26487
<i>Femine</i>	n ^o	22345
<i>Puti</i>	n ^o	19636
<i>Vecchi</i>	n ^o	17607
		n ^o	<u>86075</u>

*la città della Canea con il suo terr(itori)o ha l' inf(ascrit)le
anime:*

<i>Huomeni da fattioni</i>	n ^o	15908
<i>Femine</i>	n ^o	16220
<i>Putti</i>	n ^o	14655
<i>Vecchi</i>	n ^o	2858
		n ^o	<u>49641</u>

*Ἔνα ποταμὸ μακρὸν ἀπὸ τὸ Καστέλι Μεραμπέλο περίπου δέκα μίλια,
ποῦ λέγεται Ἰστρῶνας...*

(ἀκολουθεῖ ἡ περιγραφὴ τῶν σπουδαιότερων ποταμῶν. Ὑστερον ἀπ'
αὐτῆ ἀκολουθεῖ ἡ ἀπογραφῆ).

*Ἀπογραφὴ ὄλων τῶν ψυχῶν τῆς Κρήτης ποῦ ἔγινε διὰν ἔπαψε ἡ
ἐπιδημία τῆς πανούκλας τοῦ ἔτους 1592. Πρῶτα ἡ πόλις τοῦ Χάντακα
μὲ τὴν περιφέρειά της ἔχει τὶς παρακάτω ψυχές:*

<i>Ἄντρες γιὰ δουλειά</i>	ἀριθ.	26487
<i>Γυναῖκες</i>	»	22345
<i>Παιδιὰ</i>	»	19636
<i>Γέροι</i>	»	17607
		»	<u>86075</u>

*Ἡ πόλις τῶν Χανιῶν μὲ τὴν περιφέρειά της ἔχει τὶς παρακάτω
ψυχές:*

<i>Ἄντρες γιὰ δουλειά</i>	ἀριθ.	15908
<i>Γυναῖκες</i>	»	16220
<i>Παιδιὰ</i>	»	14655
<i>Γέροι</i>	»	2858
		»	<u>49641</u>

la città di Rettimo con il suo terr(itori)o ha l' infrasc(rit)te

Anime :

Huomeni da fattioni	n ^o	16186
Femine	n ^o	20689
Putti	n ^o	10984
Vecchi	n ^o	2735
	n ^o	<u>50594</u>

la città di Settia con il suo terr(itori)o hà l' infrasc(rit)te anime :

Huomeni da fattioni	n ^o	4628
Inutili cid è putti, uecchi e femine	n ^o	<u>12135</u>
Done n ^o 5010 : putti n ^o 4600 : Vecchi 2525 :	n ^o	16813
Si che in dette quattro città del Regno sono anime.	n ^o	<u>203123</u>

Ἡ πόλη τοῦ Ρέθυμνου μὲ τὴν περιφέρειά της ἔχει τὶς παρακάτω ψυχές :

Ἄντρες γιὰ δουλειὰ	ἀριθ.	16186
Γυναῖκες	»	20689
Παιδιὰ	»	10984
Γέροι	»	2735
	»	<u>50594</u>

Ἡ πόλη τῆς Σητείας μὲ τὴν περιφέρειά της ἔχει τὶς παρακάτω ψυχές :

Ἄντρες γιὰ δουλειὰ	ἀριθ.	4628
Ὅχι ἱκανοί : δηλαδὴ παιδιὰ, γέροι καὶ γυναῖκες	»	<u>12135</u>
	»	16813
Ἔτσι σὲ 4 ἀπτεὲς πόλεις τοῦ Βασιλείου εἶναι ψυχές	ἀριθ.	203123

ΣΤΕΡΓ. Γ. ΣΠΑΝΑΚΗΣ